

№ 83 (8191), ☆ 1997 сыл от ыһыа 31 күнү, Чэппинэр, ☆ Сманата—1084 солкуобай.

И СЫРОВАТСКАЯ.

Толору дьону тизмийт автобус Чыапварааттан илин
диэки буор суол онхойун-быллаарын барытын ааган
айаһынан тонхооройдуур. Улун сааһы быһа хара хан-
сыырдаабыт айылҕа аһыһах хонуктаабыта мичик
сылан ардаабыттыттан тыһы ылбыт сир дойду күөх
быһагыһы өрө аһыһан эрэрэ автобус түһүтүһэн
көтүлүккө буолан сыһыйбыллар. Оттон аас да сыһы
быһа уолан хара бадарааныһан көрөн түрбүт Чыап-
пара Эбэ, иһки сыһылаабыттан урукку хэатыһар ту-
һан, көмүс долгуна күн уотутар күлүмүрдүү сой-
нуур.

—Бу дайдулары Үс Бүөлөннүлөр диллэрин билэрин дуо?—Чыаплараны аһан аҕыах нас каткалаан турар сымырын өрө дабайан, эрий сүүрдөн татсаан, билгичи бааһына буолан турар Арҕаа Бүөлөннүгэ урут Дьэкинмөптөр олоро сындыбыт отхторун сымырын үрдүгүн айтаннаан иһэн толору уулаах күөл көстөрүн кытаран, сэрин иһинэ оҕо сааһыа маанна атаарбыт Алексей Семенович Башнев.

Бүлээнийхээр динлэрийн истөрүм, Оттон Салхийа Ини
Бүлээнийн бусларын улаатан бараа билбэтим.
Иани күөлү билгүнн дадамы дьон Салхийатан
атынның заттаабаттар. Ол торүтүн билбэтимн. Дой-
дубуттан тэлэнийбитимн өр суолбут жинн билбэтим,
умнубуттум элбэх быдыылаах. Эгэ бу үлбүска тө-
лөрү туран, олорон иһэр кырдыаас. Тампаарымы
сүрүүннээ сэрин кэиниттөн үөскээбит иччатарын
оёолоро билбэллэнэ дин кэлнэ дуо? Ол иин дойдү-
ларын историнатын иччатарытар билбэтиннээрэри
билгүнн адыаах орлут сэрин көбөрүдлүү оёооодун
көүлээнииннэн тэрпэлибит дьаһалга алаан аяһаан
иһэбит.

Үс Бүлээнгийн, Булгуных үрэгнэ айхан кырдабас Лампаарыгцаа иелэн тохтуубут Лампаарыг... Манна бастани «Кайын Ылын», калн Жданов дин аатырбиг колхоз дон курдук тутулуубут кинн бөлүөлзэг баара, Онно Бэс Күлзүтүн Анхай-артан, Тыымныттан аяллар көбөн кайталан кастыялара, Дыңалар үгүстөрү ардаа, синар аялын эгәрдетэ тутулуубуттар этэ, Оттон манна бу үр дэлгэ, ытык минсгэ буолаа дуу, үрөх тылзынтган чабылан дуу, тобо эрө дэтэ тутулуубут эбит этэ, Сотору араас маармалаах лешовой массымналаран, микроавтобустарынан кинн эбин калиталаран бараллар. Дюн муштубутун кинн Ксенофонт Оксичинин бугуулгу түмсүү про чамматан белииншээрэр.

—Билдигч транспортаргыштар олорон мантан ик ки бирэстэ иэритни кэлбэт суолбутунаа төшөн. Дааҕаччы түмүлүгэр тивийэххит. Онон, массыына ларга олортоог. — диир кичи.

СЭРИНГЭ БААРТАРА...

Одөксөй үрүһтө днээ ааттанар Аюхай сайыдыкыс
балэһин даһа түһөн кэпэс от үрөх өртөлүгүр үлөн
көстөр намыһах булгуһнах утарыгытар сыгыһынах
түмүл аһыгытар тийһин тохтуубут. Түмүлү даһаһан
хаһан эрэ башыһа буола сыһыдыгыт мараһыһа аһыһ
саватыгыр үүнөн турар гөбөтө булгуруһбут баарарай
һыһ аһыһтар тийһэбит.

Түмсүү салайаачлыга Вера Гурьевна Окмешникова талы убайдарыгар Прокхий Гурьевич усын Гаврил Нинонентьевич Окмешниковтарга бэртэлдир. Очмотоону уордаах кэм кыһалчаларын боолуу принципх сайыннарыгар сүксүбүт дьомтон ордон хаалбыт. Билигин ошоньоттар дигэн аатырар, бу икки киһи кинилэри тулааан турар Шортатаах, баан тистаах ыччаттарыгар дойдularын былыргытын билиһиннэрэллэр.

Бу көстөр-Булгунных үрөсө 55 жылдабыта Алар икки нолхона алардаһан өттүр кодулалара өтө. Оттон бу түмүл көтөсөр таһа да өтүрүн жубасема муус уутун курдук тынныны уулаах Далааччы дөн күөл сар. Ол күөл күрөөн да тылларга үмбикт. Аңхай сабылык малларын ибар уумат хазачыһан турбута, билиһин даданьа, аччыһар.

— Бу тумулу үчүйдик өйдөөг көбүнчө — дигр
Проконий Гурьевич. — 35 жыл аараа отугар байың
Иданов аатынан колхоз кычкытара. Бу; Нурулуттун,
Илни, Арбаа Алхайдартан кошулган серинге ба-
ралларыңар саманна токтож, дөңлөрүн, дойдуда-
рын кытары бырастырылаңан аттамыңтара. Ол дө-
лөттүн, кэлнн кинилэр смодж; дуубалара дойдуда-
рыңар эргинбөттн билгэтээбит курдук. Бу тобөтө
булгу барбыт тинккө малыңан арбаа дөңкө көтө-
нүр кылым оторон сайыттарга. Ону, Проконий
уонна Василий Ефимовтар тарийыттара. Ол барбыт
дөңктөн Семен Николаевич Оконешникөлтөн ураты
ким да эрттидирбөтөдө.

Василий Пахомович уонга Прокопий Алексеевич Ефимовтары мин үчүгүндөк өйдүүбүн. Сөбилэтин бу сөмр аныктар тогуоруспут араас маарналаах мас сыналарты көрө түһэст, өччотобу кымга бу Аг хайга суоҕ-соҕотох техникадан Василий Ефимов өө

БУ ШАНТАН...

(РЕПОРТАЖ)

досиледа эрэ баарын ойдоон калэбин. Урунку уонна билингин Лампаарыны аччатгарын миннэр миннэлэрин тэһин көрөн эмиэ да үөрэ, эмиэ да курутуу са нымгы.

Оройуон киинигэр киэрэр урукку айан суола бу
Алхай сайыллыгы ортотуйан ааһара. Сэрин буоларын
кытары уһун кыһынны быһа ыссыбуч дээн аатырар
байыаннай үөрэххэ үөрэммит, оһон байыаннай бэрээ-
дэк, дьысеналланын дээн түгүн биэбит Баһылайдаах
Буоппай нэбиһиэк киинигтэн Чыаппарааҕа төннөн
кэлэн ааһалларыгар киинлэри суолтан туоратан,
дьоннорун кытары бырстыаалаһымынарбатарын би-
лэр буоланнар, Чыаппараа тийэн военкомат ба-
рыстыбытэлиин хамаандатыгар киэриэхтэрин иннинэ,
манна хаап-уруу дьоннорун кытары быраһаайдаһан
бардахтара, Хайа уонна 1941 сыллаах атырдьах
ыйынаады ытырыыга барбыттар хайдах тутуллан
хабыттан асыһытанын билэр буоллахтара дии.

Бу Даадагчы тугула ыгыс тумул буоларын, 35 сыллаахыта Лапсарыон чулуу ытчатара мантаи сырыга барыттарын бу чогулдуучу көрүт кырачаан дьон хаһан да умнубаттара буоллар, өнүккүс ыар дьылга кинилэр олохторутар хатыламматар ханнык!

Санийар санаада хам багтатан, арчлын сымыр таныры түнэн массыналарбытыгар олортуубут, Кэсбит суолбутуттан ханас халынан Анхай сайылында тийибэйт. Уйа агарттан ордух кэм анмараа өттүгэр манна мал бөдө гоуруйдаң олоорута, Илин тумул кэтэбэр Илин Анхай, онтон биэр сийи быһа түстэхкэ Бэс Күүлэ дигэн сайылыктар маллара бааллара. Ожко кириэх ичиниз үс сайылык ыччаттары түмээн ооньуукөр бөгөнү тардаллары. Кырдый даданн кийи ыччаттахын диер ыччаттара этилэр. Барахсааттар талбыт собо курдук ливинизин күл-ооньуу салдыллара харзхар субу газардына көстөр. Олор билэгик сүсхтар Хаанаах фальзин соннообут сэрпінти спаренбалыр булан шилиниги ыччат түһүн түстөөн, кизит Ыропа эбэ хотун хонуларгытар тийви умулбуттара. Тыннаахтар ону умнарбыт сагаммаг, кииллэр кэрнестэригэр сүтүүрүөр ытык изетээхпит.

Билэтин маана ордубут азынах дьаһа «Чыапчара» табаарыстыба 5 ыһыһынсыга сыйылаан слорор. Оттон Илин Аһайга. Бэс Куулугэр маана слоробот сыйылаабат буолбута ырааһыт. Оноо дьаһуот да сүөх диллэр.

Хотогоос курдук субулан массыншалар Ламнаары
ныга тогнон кэлэлэр. Сыгым ортодугар апаан ку
тан онорбут курдук үрдэл баар. Огно маннайгы
ойдөбүннүүгү Хабырылла Сүөдөрөн оочоһор 1943
сыллаахха сэрингэ өлбүт уола Сүөдөр көрүнүгү
онорбута үйө асарыттан ордук нэм өксүөнүн, ты
лым тулуйан, билини даҕаны бөйөгө-бөдөтүнөн ту
рар. Улуу Үмөйө буолгун киһи мантан баран
өлбүттар көрүнүгүгү Ламт ыкы дугара кыла
дынан улахан мас пааматынньыгы туһу тара. Оку
күннүнэн киһитэр Чыаппаҕаа көһөрө салдыбыт
тарын, кэлин туруорсан, тоһтору аҕала, чөлүгөр
туһарыттар.

...ХОТУ КӨБӨРҮЛҮБҮТТӨРӨ

Чурагчид нэгдэллээс бусад бүх өсүгээр хөдөлж
руулж замнаарыг эвчтэй тунгалаа, Манган
өгүүлэн уруулж 127 жил Кэбэйн өргөн дотор
байн бусад дүн затаан барьцгаа.

Билигнн угус дьонго хогу көһөрүллүбүттөр бари хоргуулууларын, сутаабыттын ээбилетерин-бысты быттарын курдук өндөбүд (чар. Уолса) саба тары-
нан саньыр буоллахха, итаник дараны. Ол эрэри үлэни-хамнаыи сатаан тэригэр салайаатыи уонна ону-
доп курдук талароочулур оар буоллахтарына, хор-
гуйуу тахсыбатын билич бу оччотого Жданов
батынан элхэх холбурдуган көрүөхүүн сөп.

Пётр Петрович Баишев председателзэх Нда-
лам аагымнаа доххо, өлчинийт курдун, Кэбээин
оройуонулар көһөрүлүбүтэ. Тийһэн өлөхторун
өгүстөөт, аялларын быһаатынан, батын булдулар
күргүмнээхтик түрүмүттэра.

— Дын чулуулар, үлэлт үгүлөр баар буоланнар, кирилэр дыбурдарынан, сатабылларынан, күүһу харыстаммат үлэлэринэн балык олгомнук бултаммыта. Ол иһин ачыыстааһын тахсыбатаҕа. Ыччаттар, үгүстэрэ билигин билигин кэжэбиллэр суох ол ыардыаҕас калуоһа дыһпор: Семен Петрович, Гаврил Ниновентьевич, Гаврил Афанасьевич, билигин киһилинт буолан сытар Федор Дмитриевич Ошоннишиковтар, Савва Семенович Попов, Иван Ниновентьевич, Улар Иванович Лытиншир, Павел Авдреевич Байшев, Трофим Алексеевич Ефимов, Яков Ниновентьевич Павел ааттарыгар сүгүрүдөр, кирилэри ытыктыыр, ыччатиыр эбэһи-нэстээхтэнт. Кирилэр баар буоланнар, колхоз дыно хорсуйуу дьэни билбэтэхтэрэ. Варыт дыһонто

4 кырдаас ыалдан элбүткө, оңтон уратыбыт
бука бары дөйдүбүтүн этенке булбунпур, — динир
очкоолорго уонуттан эрэ тахсан эрэр саастаах Про-
копий Гурьевич Огонешников.

[illegible]

Икин кырачаан кыыс бүтүн Ланшаарыны бууруттан үрэммит тымынаах сибэкилэринэн өнүкүлүбүт кенеру тутан тоолорзолор. Тула турар дьон дохсун ытыстарын тыһынан уонна бачч этүһөөннөөһүнүнэн добуһуоллатан үһүс көлүөнэ кырачааннар кенектарын кинилэр сырдык олохторун иһин сэрин, көһөрүлүү кинилэр хорсуунук үлэ-лэһэн ааспыт эһэлэрин, эбэлэрин кэриэстээн дуоскада илээлэр.

Көһөрүллүү идановтар тустарыгар төһө да этэниэ ааспытын иһин, төрөөбүт төрүт түөлбөтөн төһөн, үйө-саас өлөрбүт, олохсуйбүт дойдуттан өй долдууу төһөлөөх аймаалары, харах уутун таһаар-бытын кыайан ааран сиппээкин. Өйдүүбүн ээ, мин саныым тоботунан ыалды сымдар, ырыдаас Нас таа өмөзөхсүн: «Тииһини Тииһини, Куокуй-Куо куй,» — дии-дии дынархыкыйди сымдарын. Ол эрээ-дээх ити үйөтүгэр көрбөтөх да, истибэтэх да эрээ-ри тыдыгар ыалларбит, («этиппит» дииллэр) дой-дуларыгар Куокуй нэһиһнэгэр, Тииһини хайа аи-ныгар тийһи тыһына быстыбыта үһү. Ону ол «ба-балаах» Тииһини хайатын үрдүгэр таһааран унуох туһунуттар. Сүрдээх буолбат дуо, маным да туруу-таах кырдаастары баһытатта диин көһөрбүттэрэ баар! Төһөлөөх үгүс ырыдаас, ырыһах баран төһүбэтэхтэрэ буолуод?

Кэриэстэбил туһунан көпсөөн, кэс тыл нэнииттэн түмсүү сайылааччылары доноу саламанын төгүрүлүбүт үөлбөс кинигэр төбүрүөннөөн олорон аһыгыра ыныраллар. Бөгөһөөннүн нэнииттөөк ыһыа дьын аһыттан көпүлүлэтөө ылбыт сыдалаах өттөрүн, уохтаах нымыстарын, сахалыы ас арааһын пьаас-сын күөх от үрдүгэр тэлэттиллибит ыскаатардыра тардан, күө дьаа көпсөтө-көпсөтө, сахалыы аһааһын буолар. Аһылык көмүгэр уһуһаан көтүлүлээччигиттэн күрэгийибит баттахтаах оһонньотторго тийиз ыһыа-тойук, үтүкүү-бизин кэһснэр тардыллар. Аны быһыйдар сырасыылара, күөстөөхтөр көрсү-һүүдэрэ, модьулар боруобалаһыылара садаланар. Оһон тура-тура оһуохайдааһын, ыстанан тура-тура ылдааһын, иччат көрө-күлүүтэ нураанахсыһын, чункуйан турбут Лампаарыкы Эбэ хотуту саата-тардыы хойукка дьэри дуораһыйар. Бар дьон үөр-бүтүн-көһүтүн көрөн олорон бу сүүстэй эрэ тах-са тийилтөөк кыракый уучааста түмсүүтүгэр көлөн олороргутун умуһаан, бүтүн нэнииттөөк ыһыаҥар сыл-дьар күрдүк санааһын.

Лампаарыны ыгчаттара, элэлэринт, эбэлэринт олерон ааспыт ыар олохторо элэхэ хаһан да эргибөтөр, мэлдэн манньа үөрөхтө, аһынньик, нэрээс тардыа сылдың дуу!

Көбөрүлдүү 55 сылыгар аналлах бу түмсүүнү тодо эрдэ ыңгыттарып туоһуласынылар, Прокопий Гурьев:

— Ити Давданчы түмүлдүр белиз хаттаран бар-
 быт сарыинттербит дойдугарытан 1912 жыл бээ-
 ыйн 20 күнүгүр аттамыктара. Оттон колхозпунт
 ити жыл баладан ыйыгар көһөрүлүбүт. Ошон ити
 белиз күннөр быылы 55 жылларын туолаллар.
 Улууе дыахалтата көһөрүлүү 55 жылын атырдыах
 ыйыгар белизтүрөз элпитин истибинипит буолан
 баран, арминда ыйырылдыбыттарбытын, күрүөс
 тазан уонна билигин окко иһирэх иһиниз көһи-
 сүөһү кэлэн эрдэбинэ түмсүрүз быһаарыммыһыт.
 Хайа уонна ол күһүн хайдах күн-дьыл туруо бил-
 либэт, — дигэн хоруйдаабыта. — Хата, эн биһиги
 сайыдыкпыһтар, Тыыммыс тахса смалдыбатыбыт
 дин, ол эрэри онно билигин биһир да дыа-зот
 суох, көһөрүү иччитэх сайылангытын көрүөхпүт,
 оҕо с а л а м т ы н сааһан сөтүө-
 лүөхпүт эрэ өбөтэ буолуо, — диир салтым көһим—
 үгүс мүчүмүһүннээх үөрбүт да, хомойбут да оҕо
 сааһыг доҕоро — Буоннаһым.

Петр ПОПОВ,
үлэ, тыыл ветерана.

